

1

«ΕΙΚΟΝΕΣ» ΠΟΥ ΔΙΑΣΩΖΕΙ
ΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΟΥ 1902-1917

Στη μνήμη του Απ. Βακαλόπουλου

«Πιστεύω πώς σήμερα, πióτερο από ποτέ, εί-
μαστε υποχρεωμένοι να σκαλίζουμε τα βι-
βλία, ακόμα κι αν στο καθένα απ' αυτά δεν
υπάρχει παρά μονάχα μια αξιόλογη σελίδα,
γιατί οφείλουμε να ψάχνουμε ακατάπαυστα
για να βρούμε το κάθε κομμάτι, (...), το κάθε
θραύσμα που θα μπορούσε να περικλείει μέ-
σα του λίγο μέταλλο, το καθετί που θα μπο-
ρούσε να βοηθήσει στην ανάσταση των ψυ-
χών και των σωμάτων»

Χένρι Μίλερ

«Ζώντας στη Θεσσαλονίκη ο καθένας μας μπορεί να έχει πολλές εντυπώσεις χαρακτηριστικές του νοήματος που αντιπροσωπεύει μια πόλη. Απ' αυτή την άποψη τη θεωρώ πραγματικό Πανεπιστήμιο. Πιστεύω πώς καμμιά πόλη στον κόσμο δεν είναι δυνατό να διδάξει όσα αυτή σήμερα (...). Είναι λεν πόλη που θυμίζει Ανατολή... σχολιάζοντας εντυπώσεις από το άνω τμήμα. Φαίνεται όμως όπως το Μανχάταν στον κινηματογράφο με τα νεόκτιστα μέγαρα της προκυμαίας. (...) Ίσως να μπορεί να χαρακτηριστεί ως κέντρο γεωργικής περιφέρειας, πηγαίνοντας όμως για τα Σφαγεία όπου ήταν πριν ο Κήπος των Πριγκήπων οι αναλογίες με πόλη βιομηχανική είναι τόσο έντονες ώστε να θυμάσαι στίχους Βέλγου ποιητή (...) Αν επικά σ' εμπνεύσει η Εγνατία με την θριαμβευτική αφίδα του Γαλέριου, αισθηματικά μιλάς στην Βασ. Όλγας. (...)

Όλα αρχινούν στη Θεσσαλονίκη, θέλουν να γίνουν κάτι και τίποτε δεν συνεχίζει όπως άρχισε. Τα πάντα διακόπτονται ή παραλλάζουν. Οι κλασικίζουσες τάσεις προς το αρχαίο, οι επίμονες αναμνήσεις της σκλαβιάς, οι επιδράσεις της εσπερίας (...).

Χρησιμοποιώ το απόσπασμα αυτό από το βιβλίο του Ν.Γ. Πεντζίκη «Μητέρα Θεσσαλονίκη» ως «εισαγωγή» στο «λογοτεχνικό βλέμμα», που στηρίζεται συνήθως στο βίωμα και που διασώζει και αναδεικνύει τους μνημοδόχους τόπους, τα ιστορικά παλίμψηστα της πόλης στον εναλλασσόμενο φωτισμό του χρόνου.

Πρέπει να πω απ' την αρχή ότι με γοητεύει αυτό το ταξίδι στα κείμενα όπου μετουσιώνεται-απεικονίζεται λογοτεχνικά η πόλη και απ' όπου μπορεί κανείς να αντλήσει το «άρωμα» της, το ύφος της, το ηχώχρωμά της αναπλάθοντας συγκεκριμένες εποχές.

Είναι όμως όλο αυτό το απόθεμα φράσεων που ανθολογούμε από την πεζογραφία και την χρονογραφία χρήσιμο και για την Ιστοριογραφία της πόλης;

Είναι πηγή της Ιστορίας ή λογοτεχνία;

Υπό προϋποθέσεις, ναι, «απαντώ» πριν από 11 χρόνια (1989) στο βιβλίο μου «Ιστορία των Πολιτικών και Συνταγματικών Θεσμών»:

«...Όταν μπορούμε μέσα από τα πεζογραφήματα να συλλάβουμε το βαθύτερο νόημα και να ανασυνθέσουμε την νοοτροπία και τις αξίες και τους «κώδικες» μιας εποχής, να εμπνευστούμε ερωτήματα και να αντλήσουμε την εικόνα που είχαν για τους θεσμούς, τα πρόσωπα και τις καταστάσεις που σφράγισαν την ζωή τους, συγκεκριμένοι συγγραφείς αλλά και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες που εκφράζονται μέσα από τα κείμενα. Η αξιοποίηση όμως του υλικού αυτού που περιέχεται στα λογοτεχνικά έργα προϋποθέτει απαντήσεις σε μια σειρά από ερωτήματα όπως π.χ. πότε γράφτηκε και πότε εκδόθηκε το έργο; Ποιά απήχηση είχε; Ποιές αντιδράσεις προκάλεσε; κ.λ.π.

Και ένα χρόνο μετά, τον Οκτώβριο του 1990 [σε μια ξεχασμένη σήμερα συζήτηση με τον Γ. Κοτσιφό και τον Θ. Τριαρίδη στο περ. «Τα ποταμόπλοια»] προσθέτω:

«Προφανώς η λογοτεχνία δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρωτογενής πηγή απ' όπου θα καρπωθούμε πραγματολογικά στοιχεία. Ωστόσο από το λογοτεχνικό κείμενο μας ενδιαφέρει να αποστάξουμε έστω και σταγόνες από την αίσθηση και την γλώσσα μιας εποχής, από τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας βιώνει και εκφράζει τον τόπο και την εποχή του.

Δεν θα βρούμε στα κείμενα των λογοτεχνών απαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου: Για ποιο λόγο έγινε και πότε και πόσο κόσμο είχε και που κατέληξε μια πολιτική συγκέντρωση-διαδήλωση σε πλατεία της Θεσσαλονίκης αλλά μπορούμε κάλλιστα να ανασύρουμε από το κείμενο ορισμένα στοιχεία από τον παλμό της, κάποιο επεισόδιο ή σύνθημα που την σημάδεψε κλπ.

Και θα πρέπει να μην ξεχνάμε ότι η αναζήτησή μας δεν πρέπει να στραφεί μόνο στα κείμενα και στα συμφραζόμενα τους αλλά σ' ό,τι ο συγγραφέας παραλείπει να δει, να γράψει ή να τονίσει.

Έχει σημασία για την ιστοριογραφία αυτή η δια παραλείψεως τελούμενη «ανάκληση-αποσιώπηση» του παρελθόντος, η εύγλωττη σιωπή, η χαρακτηριστική απουσία του βλέμματος ...

Μέσα από τα παραθέματα που διάλεξα αναβλύζει η Θεσσαλονίκη των πρώτων χρόνων του αιώνα από το 1902 ως το 1917. Αναδύεται η πόλη των βιωμάτων και των αισθήσεων όπως ταξιδεύει μέσα από τις «συμπληγάδες» της Ιστορίας και τις «σειρήνες» της καθημερινής ζωής.

Σχηματίζεται έτσι ένας «πίνακας» που διαρκώς χρωματίζεται και φωτίζεται ανάλογα με τον οίστρο, την όραση και το ύφος των συγγραφέων.

Καταγράφοντας τον θρυμματισμένο κόσμο της πόλης και τα πολλαπλασιασμένα είδωλα του παρελθόντος της, οι συγγραφείς που ανθολογούνται μοιάζει να έχουν γράψει το «σενάριο» και να έχουν «σκηνοθετήσει» (μερικοί προσθέτουν και την ανάλογη «μουσική υπόκρουση») μια «σπονδυλωτή ταινία» (κάτι ανάμεσα σε ντοκυμαντέρ και σε φιλμ μυθοπλασίας).

Στην «οθόνη» των αναγνωστών-«θεατών» αρχίζει έτσι και ξετυλίγεται:

▼ Η Θεσσαλονίκη του σεισμού του 1902 με το βλέμμα του Τ. Αλαβέρτα:

«... Έπεσε λοιπόν στην ατμόσφαιρα της πόλης βαριά ασήκωτη πλάκα η αντάρα του σεισμού και ο απληροφόρητος λαός έτρεχε στα στενοσόκακα, στην Εγνατία, στη λεωφόρο Χαμηδιά και μερικοί από το Γενή Χαμάμ, ολόγυμνοι ή με πολύχρωμα μπουρνούζια, στριμώχνονταν ανάμεσά τους να σωθούν ενώ στις μικρότερες εκκλησίες αρχίσανε παρακλήσεις και οι σαπιοκοιλίες συσκέπτονταν στο Διοικητήριο, όπου ο πασάς έδειχνε καρτερικά να ακούει απόψεις ενώ οι οικογένειες ήταν κατασκηνωμένες στην ανοιχτωσιά, στις Σκαμινιές, εκεί που τώρα η περιγυριά της ΧΑΝΘ...».

▼ Η Θεσσαλονίκη του 1906 με τα μάτια του **Διον. Λαυράγκα** (που τον προσκάλεσε στην πόλη μας ο Όμιλος Φιλομούσων):

«...Το «Έντεν», το ξύλινο θεατράκι της παραλίας ήταν ένα είδος θεόρατης παράγκας, ανεμοδαρμένο απ' όλες τις μεριές και βρισκόταν κοντά στον Λευκό Πύργο. Ο άγριος χειμωνιάτικος βαρδάρης έμπαινε ελεύθερα από τις τρύπες και τις χαραμάδες ή δε μοναδική θεομάστρα που ήταν μεγαλόπρεπα θρονιασμένη στην μέση της πλατείας δεν ήταν ικανή να ζεστάνει όλους τους ξεπαγιασμένους θεατές... Και όμως οι ομογενείς αφηφούντες κρύο, βροχή και αέρα συνάζονταν αθρόοι στο πενιχρό εκείνο θεατράκι για να χειροκροτήσουν με εθνική υπερηφάνεια την ανατέλλουσα ελληνική τέχνη που ερχόταν ως δείγμα προόδου και πολιτισμού από την ελεύθερη πατρίδα...».

- ▼ Η Θεσσαλονίκη όταν γεννιέται η «Φεντερασιον» το 1908 μέσα από την μαρτυρία του **Αβρ. Μπεναρόγια** («Βήμα» 5 και 8.11.78):

«...Όταν πήγα στη Θεσσαλονίκη (...) είπα θα γίνω εργάτης για να μπορέσω να διεισδύσω στον εργατικό χώρο να με δεχτούν οι εργάτες σαν δικό τους (...) και δούλεψα στο τυπογραφείο (...) και έτσι έγινα γραμματέας του σωματίου Εβραίων τυπογράφων (...) Έμπαινα στα καφενεία, συνδεόμωνα με μερικούς και άρχιζα την κουβέντα. Κάθε μέρα ώρες ατέλειωτες. Σύνταγμα θα πει αυτό, Δημοκρατία είναι εκείνο, ο Σοσιαλισμός αυτό. Άλλοι έφευγαν, άλλοι δεν ήθελαν και μερικοί άκουγαν. Αρχίσαμε να συμφωνούμε σε πολλά. Είπα να οργανωθούμε, πάрте πρωτοβουλία (...) Αρχισα με τους Εβραίους, τους τριάντα (...) φτιάξαμε την Εργατική Λέσχη. Νοικιάσαμε ένα δωμάτιο στο πάνω πάτωμα ενός αλβανικού μαγέρικου-πανδοχείου στην οδό Εγνατίας (...).

- ▼ Η Θεσσαλονίκη του 1908, η πόλη τον καιρό των Νεότουρκων με την όραση και την γραφή του **Ν. Μπακόλα**:

«...Κι' ένα μεσημέρι ξεσηκώθηκε η επανάσταση που δεν ήταν η δική μας ή των Αρμεναίων ή των Εβραίων παρά από τους ίδιους τους Τούρκους με τους Τούρκους και διαλαλούσαμε το «Χουριέτ» ότι δηλαδή γίνηκαν όλοι οι αφέντες και οι δούλοι τους

αδέλφια, μα με τουρκικές σημαίες και το μισοφέγγαρο στην θέση του και μπορούσαν να πανηγυρίσουν αντάμα. Και ξεχύθηκε ή πλέμπα όμως όλη επιφύλαξη (...) Και κει πάνω που περνούσαν οι καβαλαραίοι κορδωμένοι, άνοιξε ο Θωμάς τα μάτια του διάπλατα και είπε ενδομύχως ότι τούτο ήταν πράγματι μυστήριο, πως περνούσε δηλ. ένας τούρκαρος καμαρωτός στο άλογο και φορούσε την καλή στολή του συνταγματάρχη και γελούσε και τους χαιρετούσε...».

▼ Η Θεσσαλονίκη την ίδια εποχή μέσα από το βλέμμα του **Σπ. Μελιά** (που έρχεται στην πόλη το καλοκαίρι του 1908 ως απεσταλμένος της εφ. «Πατρίς» των Αθηνών):

«...Όσο ζυγώνουμε με το βαπόρι στα κρηπιδώματα τόσο μας έρχεται δυνατή βοή από την πολιτεία. Ξεχωρίζουμε πλήθη μαζεμένα (...) με πράσινα, κόκκινα και άσπρα λάβαρα... Και ύστερα μας ξαφνιάζουν μια δυο ελληνικές σημαίες που ανεμίζουν στο κεφάλι μιας φάλαγγας που πάει και σμίγει κι ανακατεύεται με το πλήθος (...). Ζυγώνουμε μια μεγάλη συγκέντρωση. Από το μπαλκόνι ξενοδοχείου ένας άνδρας με ωραίο παράστημα, πολιτισμένη μορφή και άσπρο γενάκι μιλάει στα πλήθη που ξεφωνίζουν:

- Γιασασίν Χουριέτ
- Ποιός είναι αυτός; ρώτησα
- Ο Ρεφτίκ Μπέη, Μανιασή Ζαδέ
- Δηλαδή;

- Καθηγητής του Ποινικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Πόλης από τα πιο μορφωμένα στελέχη του Κομιτάτου.

- Και τί τους λέει τώρα;

- Ότι ο άνθρωπος έχει πλαστεί λεύτερος... Ότι η τυραννία των Σουλτάνων κατέστρεψε την Τουρκία...

Ο καθηγητής μιλούσε όπως ο ίδιος είχα δει με τα μάτια μου από το πλοίο, μιάμιση ώρα τώρα και δεν φαινόταν να ζυγώνει το τέλος. Ένας λαός που είχε να μιλήσει αιώνες, ξεσπούσε τώρα...».

▼ Η Θεσσαλονίκη του 1911 όταν επισκέπτεται την πόλη ο Σουλτάνος με τον τρόπο του **Ν. Σφενδόνη**:

«...Όταν μας είπαν στο σχολειό ότι θα μας παρατάξουν στην Μπουλβάρ Χαμιδιέ (στην λεωφόρο Εθνικής Αμύνης) για να δούμε τον Σουλτάνο που θα περάσει με την χρυσή καρότσα, τότε πια ούτε μαθήματα ούτε παιχνίδια μας ενδιέφεραν (...) Τα μπαλκόνια των σπιτιών είχαν στολιστεί με λαμπρότητα... Αλλά ο επισήμοτερος στολισμός ήταν οι τεράστιες αφίδες. Η λαμπρότερη απ' όλες ήταν η αφίδα του Αλατίνη στις αρχές της οδού Αγ. Σοφίας προς τη θάλασσα.

Η αφίδα της Ελληνικής Κοινότητας στήθηκε κοντά στο Συντριβάνι. Κανονιοβολισμοί από το Γεντί Κουλέ ανήγγειλαν ότι έφθασε ο Σουλτάνος (...).

Στην διασταύρωση της Μπουλβάρ Χαμιδιέ με την σημερινή Μανουσογιαννάκη ο Σουλτάνος έστρεψε το πρόσωπό του προς το μέρος μας και μας έκανε ένα τεμενά, ανταποκρινόμενος έτσι στις ιαχές μας...».

▼ Η Θεσσαλονίκη του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1912 λίγες εβδομάδες μετά την είσοδο του ελληνικού στρατού στην πόλη με τα ευαίσθητα μάτια της ζωγράφου **Θ. Φλωρά-Καραβία**:

«... Θεσσαλονίκη, 28 Νοεμβρίου 1912

(...)

Στο Διοικητήριο, κίνησις αέναος από αμάξια και κόσμο ποικίλο, πολίται και στρατιωτικοί ανεβοκατεβαίνουν και ανάμεσα Τούρκοι και χανούμισες και εβραίες με τον καθιερωμένο πράσινο κεφαλόδεσμο πηγαίνουν κάτι να παρακαλέσουν ή να παραπονεθούν (...)

Και ενώ το χρυσοκόκκινο φως της δύσεως βάφει ουρανό και θάλασσα (...), κατεβαίνει από την σκεπαστή αγορά πλήθος πυκνό όπου συμφύρονται στρατιώται, αμάξια, κάρα, κόσμος με φέσια, καπέλα ή κασκέτα, μικροπωλητές, αρβανίτες με χαλβάδες και εφημεριδοπώλαι:

– Εδώ κύριοι τα κοσμοϊστορικά γεγονότα φωνάζει ο Αθηναίος λούστρος που μετατέθηκε στα καλντερίμια της Θεσσαλονίκης.

– Εδώ η «Αλήθεια», το «Εμπρός», «Πράδο», οι εφημερίδες των Αθηνών.

Μερικοί σταματούν και χαζεύουν μπρος σε μια πρόχειρη έκθεση ζωηρών χρωμολιθογραφιών, κρεμασμένων μ' ένα σχοινί στον τοίχο που παριστάνουν τα πρόσφατα πολεμικά γεγονότα (...).

... Θεσσαλονίκη, 12 Δεκεμβρίου 1912

(....)

... Ύστερα από την περιπλάνηση στις μικρές επαρχιακές πόλεις και τα καμμένα χωριά της Μακεδονίας, η Θεσσαλονίκη πήρε στα μάτια μου διαστάσεις Παρισιού με τα ηλεκτροφωτισμένα ξενοδοχεία, τα αμάξια, τα ηλεκτρικά τραμ.

Ο κόσμος της Θεσσαλονίκης άρχισε να φαίνεται και να κινείται. Ξεχωριστή φυσιογνωμία μεταξύ των Εβραίων ο αρχιραβίνος Μείρ ο οποίος με το μιλίχιον και αξιοπρεπές του ύφος δέχεται τους πολυπληθείς επισκέπτες ως άλλος Σολομών (...) Είς το εστιατόριον του Λ. Πύργου όταν μετά το γεύμα αξιωματικοί με τις κυρίες παίρνουν τον καφέ τους κοντά στη θάλασσα, νομίζει κανείς ότι είναι ένα κομμάτι Φαλήρου...».

▼ Η Θεσσαλονίκη από τις 27-29 Οκτωβρίου του 1912 μέσα από το ημερολόγιο του **Φ. Δραγούμη:**

27 Οκτωβρίου 1912

«Τ' αμάξι έτρεχε με κρότο στα βρεμένα καλντερίμια του έρημου δρόμου της Θεσσαλονίκης. (...) Ο Τούρκος του αμαξιού μου έδειξε δεξιά την Αγιά Σοφία που είναι τζαμί μα που θα ξαναγίνει εκκλησία πάλι. Περάσαμε τον καινούργιο Μητροπολιτικό ναό που δεν έχει τελειώσει ακόμη. Γυρίσαμε αριστερά και η πρώτη πόρτα ήταν του Ελληνικού Προξενείου και δίπλα η αυλή της Μητρόπολης. (...)

Επήγαμε στο ξενοδοχείο «Σπλέντιτ» στον παραλιακό δρόμο. Αχ θάλασσα, θάλασσα με ηδονή ανασαίνω τη μυρωδιά σου. (...) Στηθήκαμε στο καταφώτιστο ξενοδοχείο του Ρόμπαπα Κοσμοπλημμυρισμένο κυρίες με βραδινές όμορφες φορεσιές και κυρίως, ξένους και Έλληνες με καθαρά πονκάμισα.

28 Οκτωβρίου 1912

Μπήκε η Νάτα στην εκκλησία του Αγίου Μηνά ενώ εγώ περριμένα στην είσοδο και βοήθησα τους προσκόπους του Κ. Μαζαράκη να συγκρατούν το ακράτητο ρεύμα του πλήθους. Μετά την σύντομη δοξολογία ξαναβγήκε ο Διάδοχος που καβαλίκεψε μ' όλη την ακολουθία του. (...) Ίππευε καμαρωτός, με βαθιά συγκίνηση αλλά ατάραχος δίχως το παραμικρό χαμόγελο. (...)

Από το Καραμπουρνού έρχονται κατά χιλιάδες Τούρκοι αιχμάλωτοι με τα όπλα τους και τα παραδίδουνε στους δικούς μας, μπρος στους στρατώνες του πεζικού. (...) Δεν φαίνονται καθόλου στενοχωρημένοι ή ντροπιασμένοι. (...) Κάνει περιέργη εντύπωση η συνύπαρξη στον ίδιο τόπο δύο στρατών που ίσαμε χτες αλληλοσκοτώνονταν. (...)

Βρέχει και μου φαίνεται πως όλη η πολυπόικιλη Θεσσαλονίκη ισορροπείται σε κορυφή βελόνας. (...)

29 Οκτωβρίου 1912

Ήμουνα με τη Νάτα στα πλούσια εμπορικά του δρόμου Σαμπρή πασά (Βενιζέλου) κι αγόραζα εσώρουχα όταν έξαφνα ακούσαμε ταραχή, στρατιωτικές μουσικές, ζητωκραυγές, σούσουρο. Πεταχτήκαμε έξω και τί να ιδούμε; Πολύ βουλγαρικό στρατό που έμπαινε βαδίζοντας δίπλα δίπλα με τον ελληνικό, δεξιά οι δικοί μας, αριστερά οι Βούλγαροι με ξεδιπλωμένες σημαίες και ύφος κατακτητάδων. (...)

Το διοικητήριο είναι μεγαλόπρεπο κτίριο με πλούσια αλλά ακαλαίσθητη επίπλωση. Το είχαν επισκευάσει και ανακαινίσει όταν ήλθε στη Θεσσαλονίκη ο Σουλτάνος ο Μεχμέτ και από τότε άφησαν την κεντρική είσοδο του σιδερένιου καγκελωτού περιβόλου κλειστή για να μην περάσει άλλος θνητός μετά τον Χαλίφη».

▼ Η Θεσσαλονίκη του 1914 με τα παιδικά μάτια του **Απ. Βακαλόπουλου**, του σημαντικού ιστοριογράφου της Μακεδονίας:

«...Η πρώτη εικόνα που χαράχτηκε μέσα στο μυαλό μου από την Θεσσαλονίκη ήταν όταν παιδί πέντε μόλις χρονών, την αντίκρουσα, πρωί-πρωί, από το κατάστρομα του ατιμόπλοιου της γραμμής που μας μετέφερε οικογενειακώς από τον Βόλο στην πόλη του Θεσσαλονίκου. Ήταν η ίδια εικόνα που θαύμαζα μετά στις γκραβούρες της πόλης: η αμφιθεατρική θέση της, περιτοιγνυρισμένη από τα βυζαντινά τείχη και πολύ ψηλά η μεγαλοπρεπής ακρόπολή της. Μέσα από το τετράγωνο αυτό σχήμα δεκάδες μιναρέδες, ένα αληθινό δάσος ξεπετάγονταν και λόγγιζαν τον ουρανό...».

▼ Η Θεσσαλονίκη του 1915 μέσα από την μαρτυρία ενός πολίτη της, του **Βασ. Οικονόμου**:

«...Προσβληθείς υπό πνευμονίας εισήχθην εις το Δημοτικόν Νοσοκομείον όπου χάρις εις τας εξαιρετικές περιθάλψεις των θεραπόντων μου ιατρών και νοσοκόμων επετεύχθη εντός δύο εβδομάδων η τελεία ίασή μου. (...) Όμως το Δημοτικόν Νοσοκομείον συνέχεται μετά των Νεκροταφείων της Ευαγγελίστριας και αι καθ' εκάστην επαναλαμβανόμεναι στερεοτύπως πένθιμοι κωδωνοκρουσίαι, χρησιμεύουν ως αλάνθαστον δελτίον της ημερησίας θνησιμότητος μεταξύ των θεσσαλονικέων. Δεν δύναμαι να αποκρύψω ότι η επίδρασις του πένθιμου ήχου της καμπάνας της Ευαγγελίστριας ήτο τόσο ζωηρά ώστε παρόλην την φιλοσοφικήν αντίληψιν ήν έχω όσον αφορά το ζήτημα της ζωής και του θανάτου, οσάκις καθ' εκάστην ήκουον την πενθίμον κωδωνοκρουσίαν της Ευαγγελίστριας εφρόντιζον να αποκρύπτω μέχρι ασφυξίας την κεφαλήν μου υπό το βαρύ μάλλινον κλινοσκέπασμά μου...».

▼ Η Θεσσαλονίκη του 1917, η Θεσσαλονίκη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου όπως την βλέπει ο **Στρ. Μυριβήλης**:

«...Στη Σαλονίκη βγήκαμε μες στη βροχή. Η πόλη ήτανε ένα βρώμικο αντιπαθητικό στρατόπεδο απ' όλες τις φυλές του κό-

σιμον. (...) Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι τρομαχτικά εγγλέζικα αυτοκίνητα και δημόσιες γυναίκες, άσκημες και βαμμένες.

Το λιμάνι βρωμούσε γιομάτο προσημένα κουφάρια από ψόφια άλογα. Τεράστια βαπόρια ξεφορτώνανε τροφές και πυρομαχικά. Στρατοπεδέψαμε σ' ένα ύψωμα έξω από την πόλη δίχως νερό και δίχως κανένα δέντρο...».

▼ Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου όπως την αναπλάθει ο **Γιώργος Ιωάννου**:

«...Στον πρώτο Πόλεμο το Βαρδάρι έβραζε από τα καφέ-σα-ντάν, όπου τα ποικιλόχρωμα στρατεύματα της Εγκάρδιας Συνεννόησης ξεφάντωναν μέρα και νύχτα. Ο ποιητής Βαφόπουλος διηγείται αλλά και άλλοι παλαιοί μαρτυρούν ότι μεγάλα μεθύσια, ατελεύτητοι ξυλοδαρμοί και ανθρωποκλύσματα μα και σπατάλες φοβερές σημειώνονταν εδώ από τους στρατιωτικούς Αγγλίας και Γαλλίας, οι οποίες εξακολουθούσαν να παριστάνουν τις κραταιές και ζάπλουτες αυτοκρατορίες. Τα τραγούδια «Madelon» και «Tirperary» καθώς και το «God save the king» ακούγονταν εδώ σ' όλους τους τόνους της μη νηφαλιότητας.

Πότε πότε ξεσπούσαν και τα ελληνικά της εποχής που η κωνσταντινική Αθήνα ποτέ της δεν αξιώθηκε να τραγουδήσει:

Και ζέπελιν μας ήρθαν
και βόμβες μας ερριζαν
και τά' χουμε για souvenirs
avec les compagnies...

Για να γίνει κατανοητό το τραγουδάκι πρέπει να σημειώσουμε ότι οι Γερμανοί είχαν βομβαρδίσει την Θεσσαλονίκη που ήταν η κύρια βάση του Μακεδονικού Μετώπου αρκετές φορές με τα «ζέπελιν» από τα οποία μάλιστα καταρρίφθηκε ένα. Από το μέταλλο του ζέπελιν αυτού που σαν τεράστιο μα σχεδόν άκακο κήτος είχαν εκθέσει κοντά στον Λευκό Πύργο, βγήκε τότε η μόδα να κάμνουν δαχτυλίδια και άλλα φτηνοκοσμήματα που τά-παιρνε ο κόσμος ως souvenirs. Τώρα το μόνο souvenir της τρελ-

λής όσο και μεγάλης για την πόλη μας εποχής είναι το νεκροταφείο του Ζεϊντελικ όπου χιλιάδες από τους άντρες αυτούς κοιμούνται τον νήδυμο, ζυγισμένοι και στοιχημένοι για πάντα...».

▼ Η Θεσσαλονίκη της μεγάλης πυρκαγιάς του 1917 με την όραση και την γραφή του **Γ. Βαφόπουλου**:

«...Η Εγνατία ήταν το μεγάλο κανάλι όπου διοχετευόταν το πλήθος της αλλοφροσύνης. Άντρες και γυναίκες κουβαλούσαν όλων των ειδών τα πράγματα. Μητέρες με τα βρέφη στην αγκαλιά τους ξεφώνιζαν, ζητώντας βοήθεια. (...) Σκηνή μιας φοβερής κόλασης όπου άνθρωποι, ζώα φορτωμένα και κάρα έφενγαν τρομαγμένα από την μεγάλη φωτιά που ολοένα σταθερά προχωρούσε. (...)

Φαίνεται πως οι αρχές της πόλης ήταν ανίσχυρες να δώσουν βοήθεια. (...) Μεγάλες πυροσβεστικές αντλίες δεν υπήρχαν και οι μικρές χειροκίνητες «τουλούμπες» αποτελούσαν μια τραγική ειρωνία μπροστά στην μεγάλη φλόγα. (...) Στην αρχή οι ξένοι στρατιώτες, αντί να βοηθήσουν προσπαθούσαν να πετύχουν καλές φωτογραφίες. Έπειτα, όταν πια έγινε φανερό πως ο κίνδυνος γι' αυτούς τους ίδιους ήταν μεγάλος (...) μια βρετανική ομάδα δοκίμασε να δημιουργήσει «ζώνη ασφαλείας», γκρεμίζοντας διάφορα κτίσματα. Όλα ήταν μάταια. Σε λίγες ώρες και το φράγμα της Εγνατίας είχε υποχωρήσει. (...) Όλη η έκταση από την εκκλησία του Αγ. Δημητρίου ως τη θάλασσα και από την εκκλησία της Αγ. Σοφίας ως το Βαρδάρι ήταν ένα καμίνι φοβερό που οι φλόγες του εμπόδιζαν ακόμη και τα αεροπλάνα να πετάξουν πάνω από την πόλη.

Η τεράστια έκταση της συμφοράς πήρε το όνομα «τα καμένα». Τα καμένα είχαν μεταμορφωθεί σε μια καινούργια Πομπηία όπου την ημέρα δούλευαν συννεργεία ανασκαφών και τις νύχτες βρισκαν άσυλο οι αλήτες, οι κακοποιοί και οι ερωτευμένοι. (...) Οι θόρυβοι των κάρων (...) οι απεγνωσμένες φωνές και το σπάσιμο των μεγάλων τζαμιών από τις βιτρίνες σκεπαζότανε από τον πάταγο των στεγών που κατέρρεαν. Οι «πυροπαθείς» όλο και

κατέβαιναν προς την παραλία ή διέφευγαν προς τα δύο άλλα άκρα. Ο μώλος βρισκότανε μέσα στις φλόγες. Ακόμα και καΐκια που δεν είχαν προλάβει να σαλπάρουν δεν μπόρεσαν να σωθούν από την φωτιά. (...) Φορτωθήκαμε όλοι από ένα μπόγο και ανεβήκαμε στην οδό Ακροπόλεως, θλιβερή πομπή ανθρώπων. Κουρνιαάσαμε στην γωνία ενός λαϊκού καφενεϊού. Η Θεσσαλονίκη κάτω από τα πόδια μας διεκδικούσε την ώρα εκείνη την δόξα μιας δαντικής κόλασης. Την άλλη μέρα 6 Αυγούστου, ανήμερα της γιορτής του Σωτήρος, η Θεσσαλονίκη είχε μπει για μια ακόμη φορά στην Ιστορία...».

Με «όχημα» το βλέμμα των συγγραφέων μπορούμε να διασχίσουμε μ' άλλο μάτι πλέον την Θεσσαλονίκη της σύγχρονης ιστορίας.

«...Κατεβαίνω στην βιβλιοθήκη μου» έλεγε ο Μιχ. Μητσάκης όταν κατέβαινε από το γραφείο του στους δρόμους της Αθήνας. Μπορούμε να ανακαλύψουμε τους «παλιούς δρόμους» της και να θυμηθούμε πόσο και γιατί τους «αγαπήσαμε και τους μισήσαμε ατελείωτα» (Μ. Αναγνωστάκης).

Ν' αφήσουμε την πόλη να «γράψει» και να «σηκνοθετήσει» το «έργο» της.

Και να αφουγκραστούμε το ιστορικό της ηχώχρωμα: Κάρα που τραντάζονται στα λιθόστρωτά της, τραμ φορτωμένα που στριγγλίζουν στην Εγνατία, ψαλμωδίες από τις Εκκλησίες, το «τιπερέρυ» και τα τραγούδια από τα καφέ-σαντάν στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, προσφυγικά και ρεμπέτικα, όπερες και οπερέτες, το πανδαιμόνιο της πόλης που έρχεται από μακρυνά αλλά και ενίστε η τόσο εύγλωττη σιωπή της...

Να αντιληφθούμε ότι η δίοδος που οδηγεί σ' αυτό που αποκαλούμε αίσθηση της Ιστορίας - προσοχή: «αίσθηση» όχι καταγραφή και ερμηνεία - και ιδίως της Ιστορίας της μικρής ανθρώπινης κλίμακας περνάει κυρίως μέσα από το βίωμα και από τα

ερεθίσματα που μπορεί να μεταδώσει το λογοτεχνικό κείμενο, το χρονικό ή μια καλογραμμένη μαρτυρία.

«Καμιά φωτογραφία» -υποστηρίζει ο Γ. Ιωάννου- «και καμιά ταινία δεν μπορεί να αποτυπώσει την παλιά μορφή της Θεσσαλονίκης και την ζωή μέσα σ' αυτή όπως ένα κείμενο...».

Να «σπουδάσουμε» λοιπόν την πόλη και να ψάξουμε τα σημάδια της Ιστορίας στο πολύπαθο σώμα της και να την ανακαλύψουμε με τον τρόπο π.χ. του Στ. Ξεφλούδα:

«...Μια πολιτεία έχει την δική της ζωή, το μυστήριο της. Μπορεί χρόνια να τριγυρνά στους δρόμους της χωρίς να τη γνωρίσω. (...) Για να γνωρίσεις μια πολιτεία χρειάζεται να ζήσεις τον ρυθμό της, να μιλήσεις με τους ανθρώπους της, να ενωθείς με το πλήθος, μ' ότι συλλαμβάνουν οι αισθήσεις, να ξαναβλέπεις τα αντικείμενα σαν να τα βλέπεις για πρώτη φορά, να σταματήσεις μπροστά τους από εσωτερική ανάγκη και όχι από περιέργεια, ν' ακούσεις την γλώσσα της. Να την βλέπεις κάθε φορά διαφορετική. (...) Να προεκτείνεται σ' ότι αντικρύξεις...».

Τα ανθολογημένα κείμενα δηλαδή τα «γεγονότα του λόγου», οι «εικόνες των φράσεων» μας βοηθούν να εκπολιорκήσουμε το ανθρώπινο μυστήριο, την συλλογική περιπέτεια της Θεσσαλονίκης στον 20ο αιώνα. Παράλληλα αποτελούν μαρτυρίες-τεκμήρια για την ιστορική έρευνα αλλά και εναύσματα για μια λειτουργία δυσεύρετη στους καιρούς μας: τον στοχασμό πάνω στην ιστορία...

Στριγμένα σε βιώματα -ενίοτε τραυματικά- και στην διεισδυτική ματιά που ακτινογραφεί τους τόπους-φλέβες όπου μέσα τους ρέει η συλλογική μνήμη, βασισμένα και σε αφηγήσεις, διαβάσματα και ακούσματα που ο σημερινός μελετητής δεν μπορεί να διαθέτει ή να υποψιαστεί καν, τα κείμενα-ψηφίδες που μας ενδιαφέρουν σχηματίζουν την δική τους πρόταση ερμηνείας για τις σημαντικές και για τις καθημερινές στιγμές της ιστορικής

διαδρομής της πόλης. Καταθέτουν την δική τους εκδοχή που έρχεται να εμπλουτίσει τις άλλες εκδοχές των εγγράφων και των φωτογραφιών.

Έρχεται να δώσει πνοή και κίνηση στην συλλογική μνήμη.

Να κάνει την Ιστορία λιγότερο απάνθρωπη, λιγότερο αποστασιοποιημένη από τα αισθήματα και τις αισθήσεις.

Να συνδέσει με «ανεμόσκαλες» την απόσταση ανάμεσα στον παραδοσιακό-πειθαρχημένο και όχι προσιτό για το ευρύ κοινό ιστοριογραφικό λόγο και στον καθημερινό άνθρωπο των αναγκών αλλά και των ονείρων γιατί αλλιώς με τα λόγια του ποιητή (Μ. Αναγνωστάκη):

*«Πώς τόσα πρόσωπα να γίνουν αριθμοί
και τόσα γεγονότα απλά βιβλία;»*

Και με τα λόγια του Ζ. Ντυμπί, ενός σημαντικού Γάλλου ιστορικού:

«Τί αξίζει να νάναι κανείς ιστορικός αν δεν βοηθάει τους συγχρόνους του να αντιμετωπίσουν την καθημερινότητα, αν δεν τους απελευθερώνει από τις ποικίλες εξαρτήσεις, αν δεν τους μαθαίνει πόση σημασία έχει η δημιουργικότητα της καθημερινής ζωής;»

Χρειάζεται λοιπόν να ξαναδώσουμε ζωή σ' αγάλματα νεκρά, να εισχωρήσουμε στα φυλλοκάρδια της πόλης και επί πλέον να παρουσιάσουμε τεκμηριωμένα και με μεράκι τα αποθησαυρισμάτα μας γιατί το ζητούμενο δεν είναι να μεταδώσουμε μόνο γνώση και πληροφορίες αλλά και συγκίνηση και ανθρωπιά.